

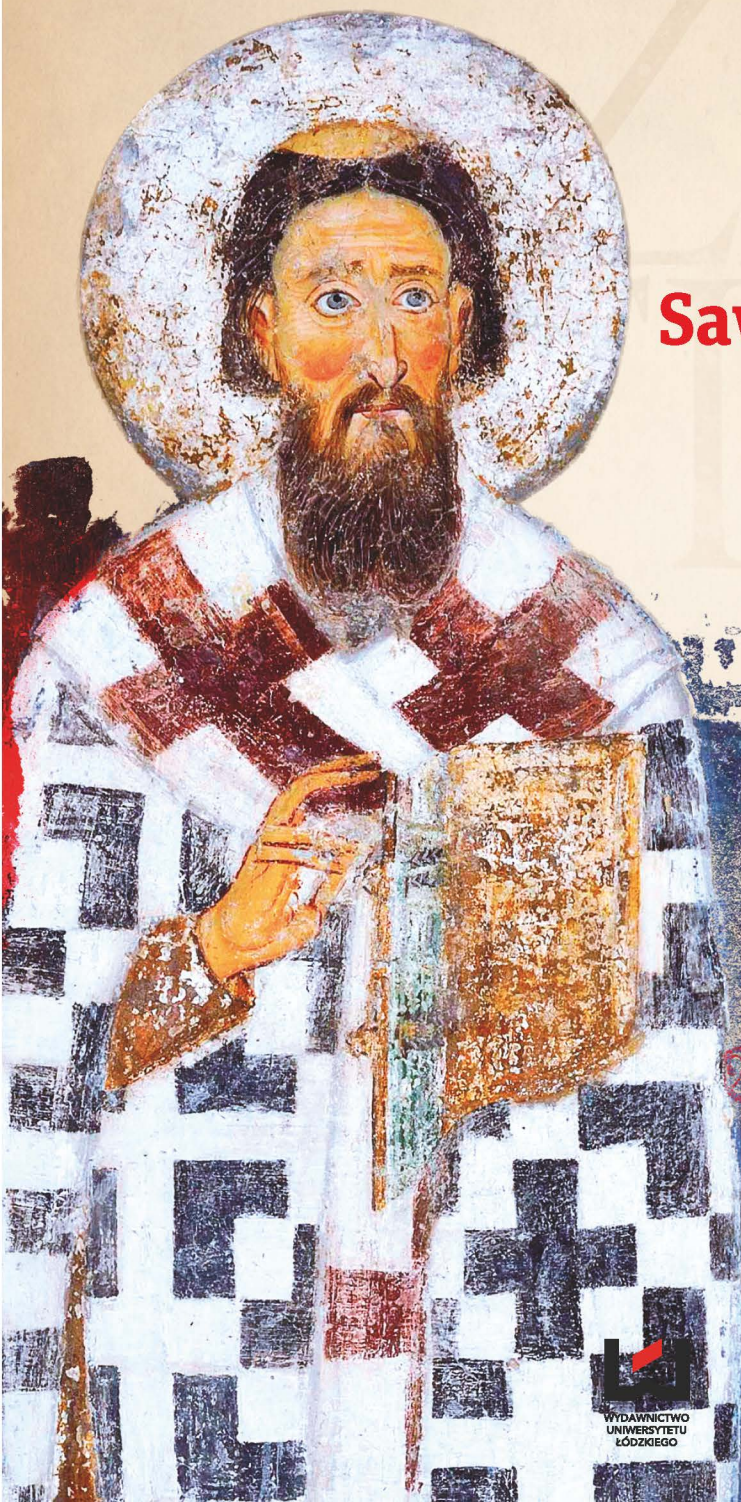
BYZANTINA ŁODZIENSIA

XXV

Błażej Szefliński

Trzy oblicza Sawy Nemanjicia

Postać historyczna
autokreacja
postać literacka

Błażej Szefliński

Trzy oblicza Sawy Nemanjicia

Postać historyczna – autokreacja – postać literacka

BYZANTINA LÓDZIENSIA

seria wydawnicza Katedry Historii Bizancjum UŁ

założona przez

Profesora Waldemara Cerana

w

1997 r.

Nº XXV

BYZANTINA LÓDZIENSIA
XXV

Błażej Szefliński

Trzy oblicza Sawy Nemanjicia

Postać historyczna – autokreacja – postać literacka

BYZANTINA LÓDZIENSIA

seria wydawnicza Katedry Historii Bizancjum UŁ

Nº XXV

KOMITET REDAKCYJNY

Mirosław J. Leszka – przewodniczący
Andrzej Kompa – sekretarz
Sławomir Bralewski
Paweł Filipczak
Maciej Kokoszko
Kiril Marinow
Teresa Wolińska

RECENZENT

dr hab. Jarosław Dudek, prof. Uniwersytetu Zielonogórskiego

OPRACOWANIE REDAKCYJNE ADIUSTACJA I KOREKTA

Mirosław J. Leszka, Zofia Brzozowska,
Jan M. Wolski

SKŁAD I ŁAMANIE

Jan Grabarczyk

OKŁADKĘ I LAYOUT PROJEKTOWAŁ

Sebastian Buzar

WSPÓŁPRACA REDAKCYJNA

Piotr Krężel

ADRES REDAKCJI

Katedra Historii Bizancjum UŁ
ul. A. Kamińskiego 27a
90-219 Łódź, Polska
bizancjum@uni.lodz.pl
www.bizancjum.uni.lodz.pl

INDEKSY

Izabela Borkowska,
Błażej Szeffiński

Wydrukowano z gotowych materiałów dostarczonych Wydawnictwu

ark. wyd. 12,9; ark. druk. 22,0

Ilustracje na okładce © Pavle Marjanovic

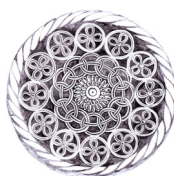
Uniwersytet
ŁÓDZKI

© Copyright by Błażej Szeffiński, Łódź 2016 • © Copyright for this edition by Uniwersytet Łódzki, Łódź 2016
Wydane przez Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego

Wydanie I • Wydrukowano na papierze Stella Press 65 g dostarczonym przez Zing Sp. z o.o. •
Zam. nr W.07165.15.0.M • Printed in Poland • ISBN 978-83-8088-206-5 • e-ISBN 978-83-8088-207-2

Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego • 90-131 Łódź, ul. W. Lindleya 8
www.wydawnictwo.uni.lodz.pl • księgarnia@uni.lodz.pl • tel. (42) 665 58 63

Spis treści

Wstęp	I
--------------------	----------

ROZDZIAŁ I

Stan badań nad życiem i średniowiecznym wizerunkiem literackim Sawy Nemanjicia	7
1. Wydania tekstów źródłowych.	9
2. Badania nad życiem i działalnością Sawy Nemanjicia	15
3. Badania nad wizerunkiem literackim Sawy Nemanjicia.	22
4. Ujęcie porównawcze.	25

ROZDZIAŁ II

Sawa jako postać historyczna	27
1. Prolog – pochodzenie.	27
2. Narodziny.	30
2.1. Miejsce narodzin.	30
2.2. Datacja narodzin	31
3. Dzieciństwo	40
4. Własna dzielnica.	45

5.	Ucieczka na górę Atos.	49
6.	Pobyt na Atosie.	52
6.1.	W monasterze św. Pantaleona i przenosiny do Watopedi	52
6.2.	Korespondencja z ojcem i jego przybycie.	54
6.3.	Założenie monasteru Chilandar	56
6.4.	Śmierć ojca i początki pracy pisarskiej – dokumenty klasztorne	61
6.5.	Rocznica śmierci ojca i początki twórczości literackiej	67
6.6.	Wizyta Stefana Nemanjicia i święcenia Sawy.	69
6.7.	Pozostałe działania w Chilandarze	74
7.	Powrót do Serbii.	76
8.	Okres studenicki.	78
8.1.	Malowidła w Studenicy	78
8.2.	Żywot ojca i <i>Typikon studenicki</i>	80
8.3.	Hierofania Symeona.	88
8.4.	Służba świętemu Symeonowi.	90
8.5.	Działalność duszpasterska i budowa Żiczy	90
8.6.	Misja u Streza	97
9.	Powrót na Atos.	99
10.	Podróż do Nicei i uzyskanie autokefalii	106
11.	Droga powrotna do Serbii	110
12.	Okres żiczi.	113
12.1.	Organizacja nowych struktur cerkiewnych	113
12.2.	Wykończenie i rozbudowa siedziby arcybiskupiej.	116
12.3.	Druga koronacja królewska Stefana i sabor duchowieństwa	119
12.4.	Misja u króla węgierskiego	123
12.5.	Stefan Radosław współwładcą koronowanym przez Sawę?	125
12.6.	Zmiana na serbskim tronie	126
12.7.	Ostateczna redakcja <i>Służby świętemu Symeonowi</i>	128
13.	Pierwsza podróż do Ziemi Świętej	130

14.	Okres między pielgrzymkami	135
15.	Druga podróż do Ziemi Świętej i śmierć	140
16.	Epilog – przeniesienie szczątków Sawy do Serbii	147

R O Z D Z I A Ł III

Kreacja własnego wizerunku przez Sawę	149
1. Ogólne uwagi o tendencjach w autoprezentacji w średniowieczu	149
2. Typikon karieski	151
3. Objaśnienie dla chcącego czytać ten psalterz	154
4. Typikon chilendarski	156
5. Żywot błogosławionego Symeona.	159
6. List do igumena studenckiego Spirydona.	167
7. Autokreacja w <i>Słudźbie świętemu Symeonowi?</i>	169
8. Podsumowanie	172

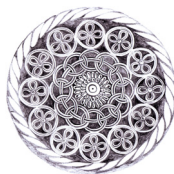
R O Z D Z I A Ł IV

Sawa jako postać literacka w serbskich utworach epickich epoki średniowiecza		173
1.	Stefan Nemanjić	174
1.1.	Chilendarska povelja	174
1.2.	Żywot świętego Symeona	175
2.	<i>Żywot prologowy Sawy Arseniusza I</i>	181
3.	<i>Żywot prologowy świętego Sawy (starszy)</i>	185
4.	<i>Żywot świętego Sawy Domencjana</i>	187
5.	<i>Żywot świętego Sawy Teodozjusza Chilendarskiego</i>	200
6.	<i>Żywot arcybiskupa Arseniusza Daniela II</i>	209
7.	<i>Krótki żywot świętego Sawy, tak zwany chilendarski</i>	220

Zakończenie	221
Aneks	227
Wykaz skrótów	275
Bibliografia	279
Źródła	279
Opracowania	288
Summary	315
Indeks osób	321
Indeks nazw administracyjnych, miejscowych i etnicznych	329
Ilustracje	335

Wstęp

Kto chce poznać wielkość osobowości św. Sawy, trzeba, aby poznał jego dzieła literackie i żywoty św. Sawy napisane przez Domencjana i Teodozjusza. [...] Kto uważnie przebada te trzy, pozna osobowość i wielkość św. Sawy.¹

O świętym Sawie napisano już tyle, że w pierwszej chwili może się wydawać, że pisanie kolejnej pracy o nim jest bezzasadne. To jednak tylko złudzenie, ponieważ licznych badań doczekała się tylko historia życia i działalności tego świętego, natomiast jego wizerunek w literaturze nie jest tak dokładnie zbadany, a już porównanie tych dwóch obszarów stanowi białą plamę na mapie badań naukowych. Mimo że Sawa jest jedną z najważniejszych postaci, jeśli nie najważniejszą, w historii Serbii, to po dziś dzień nikt nie podjął się zbadania w sposób kompleksowy, czym się różni Sawa historyczny od Sawy wyobrażonego. A trzeba tu koniecznie dodać, że każda epoka tworzyła nieco inny wizerunek tej kluczowej dla serbskiej tożsamości postaci. W związku z tym Sawa miał i ma wiele obliczy. Trzy z nich (postać historyczna, autokreacja i wizerunek w literaturze

¹ L. Mirković, *Predgovor*, [in:] *Spisi svetoga Save i Stevana Prvovenčanoga*, prev. L. Mirković, Beograd 1939, s. 7–8.

epickiej serbskiego średniowiecza), wszystkie związane z epoką średniowiecza (rozumianej jako okres do upadku Smederewa w 1459 r.), są przedmiotem niniejszej pracy.

Dlaczego akurat te trzy? Od Sawy jako postaci historycznej wszystko się zaczęło, więc rozważania nad jego wizerunkiem bez znajomości całego jego życia i działalności byłyby pozbawione sensu, jako badania nad konstruktem kulturowym, w oderwaniu od jego genezy. Analiza spojrzenia Sawy na niego samego, które zawarł w swych dziełach, jest wskazana, ponieważ po pierwsze nie została, jak dotąd, w ogóle przeprowadzona, a po drugie jest to najwcześniejszy chronologicznie wizerunek literacki Sawy. Z kolei przebadanie kreacji Sawy jako postaci literackiej w średniowiecznej epice serbskiej stanowi niezbędny fundament dla dalszych badań, ponieważ to właśnie utwory należące do tej części literatury w największym stopniu wpływały (i wciąż wpływają) na postrzeganie Sawy w późniejszych czasach.

W związku z powyższym, celem niniejszej pracy jest wypełnienie luki w badaniach, a przynajmniej znaczące jej zmniejszenie, i jednocześnie położenie fundamentu, na którym będą mogły się oprzeć kolejne badania. Aby zaprezentowane treści były przejrzyste, podzieliłem je na osobne rozdziały – jeden poświęcony wizerunkowi historycznemu, drugi autokreacji dokonanej przez Sawę w jego dziełach, a trzeci wizerunkowi stworzonemu przez innych twórców literatury epickiej serbskiego średniowiecza. Całość poprzedza rozdział poświęcony obecnemu stanowi badań na każdym z tych trzech pól badawczych. Niezrealizowanym niestety zamierzeniem autora pozostać musiała – z powodu ograniczenia czasowego, choć nie braku dostępu do stosownej literatury – analiza wizerunku Sawy w hymnografii, która być może doczeka się opracowania przy innej okazji. Tak więc celem tej pracy będzie pokazanie w możliwie przystępny sposób przemian wizerunku literackiego Sawy (z podziałem na autokreację i obraz tworzony w epice średniowiecznej) w relacji do rzeczywistości historycznej.

Tyle jeśli chodzi o cel naukowy. Niniejszej pracy przyświeca jednak również inny cel, nieco mniej ważny, ale jednak wpływający na postać tego skromnego studium – cel dydaktyczny. Ponieważ literatura przedmiotu na temat serbskiego średniowiecza dostępna w języku polskim jest nad wyraz skromna, uznałem za właściwe dostosowanie kształtu tej pracy do potrzeb polskojęzycznego odbiorcy, a nie jedynie wąskiego grona

specjalistów zapoznających się ze specyfiką ówczesnych dziejów Serbów w ich własnym języku. Dlatego też wszystkie cytaty z obcojęzycznych publikacji podaję w przekładzie na język polski (własnym, chyba że zaznaczono inaczej). Ponadto staram się ograniczać do minimum – tak często spotykane w historiografii – odesłania do obcojęzycznych publikacji bez chociaż krótkiego opisanie przedstawionych w danej pracy faktów, argumentów lub wniosków. Ten sam cel skłonił mnie do załączenia do pracy (w postaci Aneksu) fragmentu *Żywota świętego Sawy* pióra Teodozjusza Chilendarskiego w przekładzie na język polski. Wszystkie nazwy osobowe i miejscowe, zgodnie z polskim zwyczajem językowym, zapisywane są w formie spolszczonej, a nie serbskiej, czasem spotykanej w literaturze sławistycznej. Cyrylickie zapisy bibliograficzne poddane zostały transliteracji według uproszczonych zasad przyjętych w serii *Byzantina Lodziensia*. Wyjątek został uczyniony dla publikacji w języku serbskim, których zapisy zostały podane *gajicą*, czyli serbską odmianą alfabetu łacińskiego. Co się natomiast tyczy nazw własnych pochodzenia greckiego, widnieją one zasadniczo w postaci zgodnej z zasadami przedstawionymi przez wybitnego polskiego bizantynologa Oktawiusza Jurewicza, a dołączonymi przez polskiego wydawcę do najnowszego wydania klasycznej syntezy historii Cesarstwa Bizantyńskiego autorstwa Georgije Ostrogorskiego pt. *Dzieje Bizancjum* (Warszawa 2008, s. 597–626).

Terminy charakterystyczne dla serbskiego średniowiecza pojawiają się w tekście całkowicie wymiennie z polskimi odpowiednikami: *ktitor* – fundator, *povelja* – przywilej, *zadužbina* – fundacja, monaster – klasztor. Jedynie w dwóch przypadkach wykorzystuję wyłącznie terminy serbskie – nie zastępuję polskimi odpowiednikami „służby”, która – w celu wyraźniejszego odróżnienia od jej łacińskich odpowiedników – konsekwentnie pojawia się w tej spolszczonej pod względem fonetycznym postaci i nigdzie nie jest wymieniana na funkcjonujące w naszym języku odpowiedniki takie jak: nabożeństwo, msza, czy oficjum; oraz „saboru”, gdyż słowo „sobór” niesie ze sobą skojarzenia z dysputami teologicznymi hierarchów kościelnych, a sabory odbywające się w Serbii zajmowały się zazwyczaj sprawami państwowymi.

Serdecznie dziękuję wszystkim osobom, które w jakikolwiek sposób pomogły mi w czasie tworzenia tego skromnego studium, w szczególności mojej Promotor – Pani Profesor Jadwidze Sobczak, ze strony której

doświadczałem nieocenionej pomocy w czasie całych pięciu lat studiów, oraz Panu Profesorowi Bogusławowi Zielińskiemu, dzięki życzliwości którego miałem dostęp do wielu trudno osiągalnych publikacji, ważnych dla ostatecznego kształtu niniejszej pracy. Z całego serca dziękuję moim Rodzicom, którzy choć nie podzielają mego stosunku do zamierzchłej historii Serbii, to cały czas pomagali mi nieść ciężar studiów. Bardzo też jestem wdzięczny moim Serdecznym Kolegom – Janowi M. Wolskiemu i Hubertowi Korczycowi, doktorantom Uniwersytetu Łódzkiego, za nieopisaną pomoc w zdobywaniu materiałów do pracy, cenne uwagi merytoryczne, redakcyjne i edytorskie oraz za owocne dyskusje.

Studium to pragnę zadedykować: nieodżałowanemu Profesorowi Janowi Leśnemu, którego prace stanowią wzór do naśladowania dla wszystkich polskich badaczy serbskiego średniowiecza, Pani Profesor Dorocie Gil, której publikacje zainspirowały mnie do konfrontowania prawdy historycznej z wyobrażeniem kulturowym o niej, a przede wszystkim Mojemu Bogu, który skierował mnie na studia slawistyczne, czyli na ścieżkę poznawania fascynujących dziejów Serbii i nie tylko.

* * *

Czytelnikowi należy się jeszcze objaśnienie, dlaczego w różnych miejscach niniejszej książki cytowane są różne wydania tekstów źródłowych. Ponieważ praca ta powstała z myślą o odbiorcach mogących nie znać ani języka cerkiewnosłowiańskiego, ani współczesnej serbszczyzny, absolutne pierwszeństwo przy wyborze cytowanego wydania dają przekładom na polski. Jeżeli wykorzystany fragment źródła nie doczekał się tłumaczenia, to odsyłam – jeśli to tylko możliwe – do wydań dwujęzycznych zawierających zarówno tekst oryginalny (cerkiewnosłowiański, grecki lub łaciński), jak i jego przekład na język nowożytny (serbski lub angielski), i to nawet wtedy, gdy istnieje wydanie krytyczne danego tekstu, które z czysto naukowego punktu widzenia jest wartościowsze. Jeżeli wydania dwujęzycznego także nie ma, to wówczas odsyłam do wydania tekstu oryginalnego (jeśli takowe istnieje, to krytycznego). System ten może się wydawać skomplikowany, ale ma na celu wskazanie Czytelnikowi takiej edycji, którą z największym prawdopodobieństwem będzie mógł samodzielnie przeczytać.

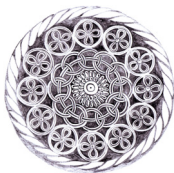
Omawiając poszczególne zagadnienia, dążyłem do możliwie wyraźnego (wyraźniejszego niż w dotychczasowych publikacjach poświęconych Sawie) wskazania, co wiemy na pewno, a czego możemy się tylko domyślać. Z tego powodu pewną część problemów musiałem pozostawić bez jednoznacznego rozstrzygnięcia, co może być nieco nużące dla Czytelnika szukającego prostych odpowiedzi. Ufam jednak, że dla tych, którzy przede wszystkim pragną poznać prawdę historyczną, niniejsze studium będzie dzięki takiej postawie metodologicznej ciekawą i użyteczną lekturą.

Gdy przystępowałem do pisania pracy, moim marzeniem było napisanie studium na poziomie zbliżonym do *Studiów nad początkami serbskiej monarchii Nemaniczków* Jana Leśnego (Wrocław 1989). Mam nadzieję, że przynajmniej w jakimś stopniu ten cel udało mi się osiągnąć. Ostateczna ocena pozostaje w rękach Czytelników.

W tym miejscu chciałbym gorąco podziękować panu prof. Jarosławowi Dudkowi za wnikliwą, a jednocześnie życzliwą recenzję wydawniczą. Dziękuję wszystkim osobom, które pomogły mi na etapie przygotowania niniejszej książki do druku, a w szczególności wspomnianemu już Janowi M. Wolskiemu za dalszą pomoc w zdobywaniu materiałów i istotne uwagi, doktor Zofii Brzozowskiej za cenne wskazówki, a zwłaszcza panu profesorowi Mirosławowi J. Leszce, bez którego wsparcia praca ta prawdopodobnie by się nie ukazała.

Stan badań nad życiem i średniowiecznym wizerunkiem literackim Sawy Nemanjicia

Przestawienie stanu badań jest dla podejmowanego przeze mnie tematu zagadnieniem niewątpliwie trudnym, gdyż Sawa Nemanjić i jego spuścizna, poczynając od wieku XIII, nieustannie znajdują się w kręgu zainteresowania duchownych, a następnie także historyków i filologów. Napisano o nim tak wiele, że już w latach trzydziestych ubiegłego stulecia dwóch serbskich uczonych nie odważyło się opracowanej przez siebie – skądinąd obszernej – bibliografii nazwać inaczej niż tylko szkicem¹. Wraz z rozwojem wiedzy poglądy naukowców na różne kwestie związane z osobą Sawy ulegały przemianom, niekiedy bardzo istotnym, a liczne prace traciły na aktualności. Dlatego byłoby zadaniem wielce skomplikowanym, a zarazem wykraczającym poza ramy tego studium, opisywanie wszystkiego, co na temat Sawy powstało. W niniejszym rozdziale zawarło więc przegląd najważniejszych publikacji (oczywiście ze szczególnym

¹ St. Stanojević, R. Perović, *Nacrt bibliografije o sv. Savi*, Bra 28, 1934, s. 164–192.

naciskiem na prace aktualne) oraz kierunków w badaniach związanych z osobą św. Sawy.

Na wstępie trzeba uzasadnić wprowadzony w tytule podział na życie i wizerunek (zamiast – wydawać by się mogło – bardziej naturalnego, tj. na badania historyczne i filologiczne). Po pierwsze, badania z obu dziedzin często się wzajemnie przenikają i rozdzielanie ich byłoby sztuczne. Po drugie, wybrany podział odpowiada strukturze dalszych części pracy. Po trzecie wreszcie, pozwala on dostrzec wyraźną dysproporcję pomiędzy ilością badań skoncentrowanych na życiu Sawy a tych poświęconych jego wizerunkowi. Tak więc w części dotyczącej życia omówione zostaną zarówno badania *stricte* historyczne, jak i historycznoliterackie, natomiast w części poświęconej wizerunkowi znajdzie się przegląd wyłącznie badań literackich skupiających się na kreowanym przez literaturę obrazie Sawy. Obie części poprzedza podrozdział będący przeglądem – stanowiących fundament dla wszystkich badań – wydań tekstów źródłowych.

I. Wydania tekstów źródłowych

Warunkiem jakichkolwiek badań historycznych/historycznoliterackich jest oczywiście dostępność tekstów źródłowych. Niestety, jeśli chodzi o inicjatywy wydawnicze związane z kluczowymi dla badań dotyczących Sawy tekstami, stan obecny jest niezadowolający. Tymi kluczowymi tekstami są: *Typikon chilendarski*, *Typikon studenicki* (a dokładniej wchodzący w jego skład *Żywot błogosławionego Symeona*), *Żywot świętego Symeona* autorstwa Stefana Nemanjicia, *List Demetriusza Chomatenosa do Sawy*, *Żywot świętego Sawy* napisany przez Domencjana oraz *Żywot świętego Sawy* pióra Teodozjusza Chilendarskiego.

Dwa pierwsze z wymienionych tekstów doczekały się kilku wydań, z których część jest stosunkowo nowa². Dobrze opracowane są też *Żywot św. Symeona* autorstwa Stefana Nemanjicia oraz list Chomatenosa. Dzieło Stefana Nemanjicia doczekało się wydania krytycznego w 1939 r.³ Niestety wydanie to nie objęło prób rekonstrukcji pierwotnego tekstu na podstawie jedynych dwóch znanych wówczas odpisów⁴. W 1999 r. ukazało się

² Oba źródła znalazły się w: *Spisi sv. Save*, ured. V. Ćorović, Beograd–Sremski Karlovci 1928 (wydanie krytyczne); Sveti Sava, *Sabrana dela*, prired., prev. T. Jovanović, Beograd 1998. Oprócz tego wydane zostały pojedynczo. Starszy rękopis z *Żywotem* opublikowano w: *Studenicki tipik – Carostavnik manastira Studenice*, izd. i pogovor N. Sindik, Beograd 1992 (wydanie fototypiczne); *Studenicki tipik – Carostavnik manastira Studenice*, prired., prev. T. Jovanović, Beograd 1994. Najstarszy (nie w pełni zachowany) rękopis *Typikonu chilendarskiego* w: *Hilandarski tipik: rukopis CHILAS 156*, prired. D. Bogdanović, Lj. Juhas-Georgievska, Beograd 1995 (wydanie fototypiczne i tekstowe). A tekst rękopisu mnicha Marka w: T. Jovanović, *Hilandarski tipik prema prepisu taha monaha Marka*, HZb 10, 1998, s. 235–277. Na temat wydań sprzed 1928 r. zob. idem, *Sveti Sava*, [in:] Sveti Sava, *Sabrana dela*..., s. XVIII–XXII.

³ V. Ćorović, *Žitije Simeona Nemanje od Stevana Prvovenčanoga*, [in:] *Svetosavski zbornik*, knj. II, *Izvori*, Beograd 1939, s. 1–76.

⁴ Potrzebę taką zasygnalizował już Dragutin Kostić – D. Kostić, *Opiscu i delu*, [in:] Sveti Sava, Stefan Prvovenčani, *Žitije svetog Simeona*, prev. D. Kostić, prired. T. Jovanović, Kragujevac 1997, s. 30 (przedruk z: Stevan Prvovenčani, *Žitije i žizan Svetog Simeona*, prev. D. Kostić, Beograd 1923). Przed ponad 30 laty

nowe wydanie (niekrytyczne) oparte na najstarszym zachowanym rękopisie⁵. Przed dekadą natomiast odkryto trzeci rękopis⁶, który szybko doczekał się wydania fototypicznego⁷, a ostatnio także tekstowego z aparatem krytycznym⁸. To ostatnie w znacznej mierze wychodzi naprzeciw sygnalizowanej już w latach 80. konieczności opracowania nowego wydania krytycznego utworu⁹. Nie w pełni jednak, bo za jego podstawę przyjęto tu – co akurat zrozumiałe – bez odstępstw trzeci rękopis. Niemniej publikacja ta znacząco zwiększa komfort badań. List Chomatenosa wydano trzykrotnie: w 1891 r. zrobił to Jean-Baptiste Pitra¹⁰, w 1939 – Georgije Ostrogorski¹¹, a w 2002 – Günter Prinzing¹².

Żywoty św. Sawy nie są już tak dobrze opracowane. Dzieło Domencjana po raz pierwszy wydane zostało w 1865 r. przez Đura Daničića¹³, a po raz

Ljiljana Juhas (*Prilog tumačenju jednog mesta u Stefanovom Žitiju Svetog Simeona*, APri 3, 1981, s. 123–136) dokonała rekonstrukcji krótkiego ustępu. Do dziś żadnego innego fragmentu rekonstrukcji nie poddano.

⁵ Stefan Prvovenčani, *Sabrana dela*, prired., prev., koment. Lj. Juhas-Georgievskaja, izd. T. Jovanović, Beograd 1999.

⁶ A. Džurova, *Za sãdbata na slavjanskite rãkopisi: Predvaritelni beležki za neizvesten Kotlenski psaltir ot XVIII vek i rãkopisi i fragmenti (Žitie na Stefan Pãrvovenčani i Služba na Stefan Brankovič)*, APri 25, 2003, s. 136–182.

⁷ V. Velinova, *Žitieto na Stefan Nemanja ot Stefan Pãrvovenčani (Fototipno izdanie na prepisa ot sredata na XV vek)*, APri 26/27, 2004/2005, s. 7–107.

⁸ T. Jovanović, *Žitije Svetog Simeona Stefana Prvovenčanog prema prepisu sredine XV veka*, APri 33, 2011/2012, s. 103–192.

⁹ Lj. Juhas, *Prilog...*, s. 123–136; J. Lešny, *Studia nad początkami serbskiej monarchii Nemaniczków (połowa XI – koniec XII wieku)*, Wrocław 1989, s. 156–157.

¹⁰ J.-B. Pitra, *Analecta sacra et classica Spicilegio Solesmensi parata*, t. VII, Parisii–Romae 1891 (reprint: Farnborough 1967), s. 381–390 (dok. nr 86).

¹¹ G. Ostrogorski, *Pismo Dimitrija Homatijana sv. Savi i odlomak Homatijanovog pisma patrijarhu Germanu o Savinom posvećenju*, [in:] *Svetosavski zbornik*, knj. II, Izvori, Beograd 1939, s. 89–113. Uwagi do tego wydania zgłosił Franz Dölger w krótkiej notce recenzyjnej w: BZ 39, 1939, s. 499–500.

¹² *Demetrii Chomateni Ponemata diaphora*, rec. G. Prinzing, Berolini et Novi Eboraci 2002, s. 296–302 (dok. nr 86).

¹³ Domentijan, *Životi Svetoga Simeuna i Svetoga Save*, izd. Đ. Daničić, Beograd 1865. Vatroslav Jagić (*Kritički dodatci tekstu života svetoga Simeuna i svetoga Save*, Star 5, 1873, s. 8–21) wydał warianty tekstowe z rękopisu petersburskiego.

drugi w 2001 przez Lj. Juhas-Georgievską¹⁴ (w oparciu o ten sam, najlepszy z zachowanych, rękopis). Osobno ukazała się rozprawa, którą można traktować jako obszerne opracowanie krytyczne niektórych fragmentów tekstu¹⁵. Natomiast *Żywot świętego Sawy* pióra Teodozjusza wydano dwukrotnie. Za każdym razem był to jednak tekst zaczerpnięty z tylko jednego odpisu (a obecnie znamy ich ponad sto!). Pierwsze wydanie ujrzało światło dzienne w 1860 r.¹⁶ Brakowało w nim jednej karty, której tekst (na podstawie innego rękopisu) wydano pięć lat później, razem z dziełem Domencjana o tym samym tytule. Druga edycja (tekst jednego z odpisów redakcji ruskiej) ukazała się w 2002 r.¹⁷ Oprócz tego opublikowane zostały tylko krótkie fragmenty z trzech rękopisów, odpowiednio w roku 1931¹⁸, 1978¹⁹ i 2007²⁰. Potrzebę stworzenia wydania krytycznego *Żywota świętego Sawy* pióra Teodozjusza sygnalizowano już w latach 40. XX w.²¹ Trzy dekady później utworzono nawet projekt badawczy mający na celu takie

¹⁴ D o m e n t i j a n, *Žitije Svetoga Save*, prired., prev., koment. Lj. J u h a s - G e o r g i e v s k a, izd. T. J o v a n o v i ć, Beograd 2001.

¹⁵ Lj. J u h a s - G e o r g i e v s k a, *Život Svetog Save od Domentijana. Istorija teksta*, Beograd 2003.

¹⁶ D o m e n t i j a n [= Teodosije Hilandarac], *Žitije svetog Save*, izd. Đ. D a n i ċ i ć, Beograd 1860. Z powodu skażenia rękopisu Đ. Daničić błędnie sądził, że wydaje tekst autorstwa Domencjana. Stojan Novaković (*Treća redakcija Domentijanova „Života sv. Save”*, GDSS 32, 1871, s. 209–238) i Ljubomir Stojanović (*Dodaci k životu sv. Save od Teodosija*, SSKA 3, 1890, s. 74–81) przedstawili inne warianty tekstowe z dwóch rękopisów. Wydanie Daničića zostało przedrukowane przez Đorđe Trifunovicia, który opatrzył reprint króciutką przedmową: T e o d o s i j e H i l a n d a r a c, *Žitije svetog Save*, izd. Đ. D a n i ċ i ć, prired. Đ. T r i f u n o v i ć, Beograd 1973.

¹⁷ D. K e n a n o v, *Slavjanska metafrastika (s priloženie na žitie za sv. Sava Srăbski)*, Plovdiv–Veliko Tărnovo 2002, s. 151–244.

¹⁸ J. I v a n o v, *Bălgarski starini iz Makedonija*, Sofija 1931 (fragmenty o Strezie i o przybyciu do Tynnowa uzupełnione w nieczytelnych miejscach tekstem Daničića).

¹⁹ Đ. T r i f u n o v i ć, *Teodulov prepis Teodosijevog „Žitija svetoga Save”*, HZB 4, 1978, s. 99–107 (wydanie fototypiczne zachowanych zdjęć zaginionego rękopisu Teodula oraz tekstowe z tekstem Daničića w aparacie krytycznym; nt. treści zob. Aneks).

²⁰ D. S t e f a n o v i ć, *Prilog proučavanju Teodosijevog Žitija svetog Save*, ZMSFL 50, 2007, s. 863–873 (fragmenty o uleczeniu chromego i o misji u króla węgierskiego z tekstem Daničića w aparacie krytycznym).

²¹ N. R a d o j ċ i ć, *Dužnosti nauke prema Svetom Savi*, GSPC 28. 1, 1947, s. 21–22.